

Målningarna i Österbybruks kyrka

Av JOHAN PALM

I den år 1735 invigda kyrka, som utgör västra flygelbyggnaden till Österby Herrgård, finns tre gamla oljemålningar. Den största, som är altartavla, föreställer »Nedtagningen från korset», bild 1, de båda andra, som hänger på den västra långväggen, föreställer dels »Liknelsen om Kristus och skattepenningen», bild 2, dels »Isak välsignar Jakob», bild 3.

Altartavlan, som är av stort format, är en 1700-talskopia, en mycket vacker och väl utförd sådan, av en tavla av den franske 1600-talsmålaren Jouvenet, vars original uppges tillhöra Louvremuseet i Paris och är utförd av stockholmsmålaren Lars Gottman, född 1708, död 1779, som verkade som målare och dekoratör i Stockholm och bl. a. utförde en hel del dekorationsmålningar på Stockholms slott. Han har även utfört altartavlan i Katarina kyrka i Stockholm. Altartavlan torde ha uppsatts i Österbybruks kyrka under andra hälften av 1700-talet i samband med en viss ombyggnad och renovering, som den år 1735 uppförda kyrkobyggnaden genomgick samtidigt med att huvudbyggnaden till Österby Herrgård färdigställdes.

Gottman har även målat fyra landskap i olja med motiv från Österby, reproducerade i P. Pehrssons skrift »Ur Österbybruks och vallonernas historia» (Uppsala 1899). De ha varit dörröverstycken i herrgården och såldes på Bukowskis vårauktion 1916, attribuerade till Elias Martin (S. Rönnow: Jernkontorets bruksbildkatalog).

Den tavla, som föreställer »Kristus och skattepenningen», anses vara en kopia eller replik av en tavla av Rubens. Ingenting tycks dock vara känt om när eller av vem den är utförd.

Största intresset ur åtskilliga synpunkter tilldrar sig den tredje

tavlan, som föreställer »Isak välsignar Jakob». Tavlan är ett original, målat på trä av den flamländske konstnären Jan Sanders (= Johan Alexandersson) från byn Hemessen (Hemixen) utanför Antwerpen. Tavlan är signerad på följande sätt: »Ioannes de Hemessen Pingebat 1551». Konstnärens födelseår är okänt, liksom hans dödsår. Man brukar ange gränserna 1500 – omkring 1563 för hans levnad.

Från år 1519 och hela tiden framåt, i varje fall in på 1550-talet, tycks Jan Sanders utan stora avbrott ha levat och verkat i staden Antwerpen. Han har bevisligen gjort resor i Italien och målat tavlor även där. Hans verksamhet tycks ha varit omfattande. I en konsthistoria av år 1935 (Max J. Friedländer, »Die altniederländische Malerei») uppges summa 53 målningar finnas kvar och kända angivet år, vartill kommer ett avsevärt antal samtida kopior eller repliker, som kan ha varit utförda på hans verkstad.

För rätt länge sedan, eller ungefär vid sekelskiftet, tycks tanken ha framkommit att denne Jan Sanders skulle ha varit skapare av en serie märkliga målningar i Braunschweig, vilka ej är signerade med annat än ett monogram, vars betydelse man då ej kunde tolka, varför man kallat målaren för »Braunschweig-monogrammisten». Diskussionen har pågått i över 50 år, men man har mer och mer kommit till att det sannolikt är Jan Sanders. I ett stort verk utgivet 1962 av Leo van Puyvelde rörande flamländskt måleri anses det fastslaget, att det är Jan Sanders som målat dessa tavlor i Braunschweig. Han har bl. a. på denna grund kommit att på senare tid tillmätas större betydelse som konstnär än vad man tidigare gjort och betecknas i denna sistnämnda bok, som en av Pieter Breughels främsta föregångare. Bland hans främsta verk skattas målningen »Yttersta domen» i Jakobskyrkan i Antwerpen.

Den tavla, som nu hänger i Österby kyrka, befann sig år 1621 jämte ett antal andra tavlor av samma konstnär uti den av kejsar Rudolf II på sin tid samlade och ordnade konstkammaren i slotet Hradschin i Prag och betecknas i dess inventarium som »ein fürnehmes Stück». I 30-åriga krigets allra sista skede år 1648

Bild 1. »Nedtagningen från korset». Lars Gottman (efter Jouvenet).

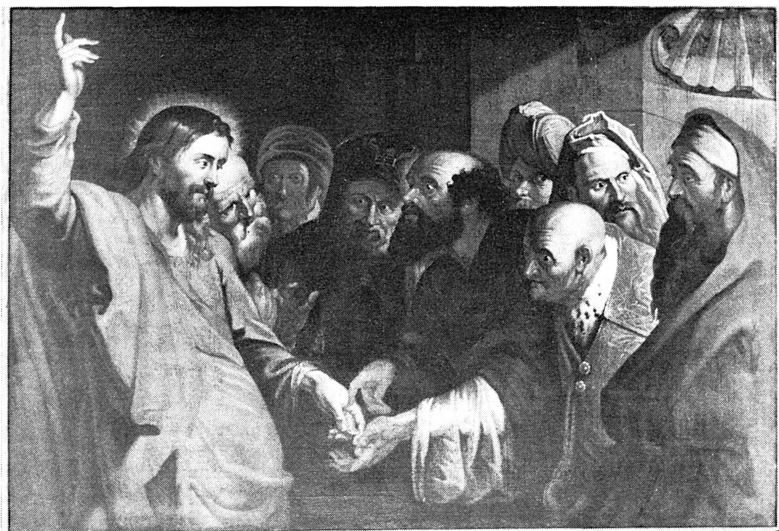

Bild 2. »Kristus och skattepenningen». Okänd konstnär.

erövrades borgen av svenska trupper under befäl av fältmarskalcken Königsmarck; konstkammaren plundrades och praktiskt taget allt vad där fanns fördes hem till Stockholm, bl. a. vid pass 450 målningar. Sju av dessa var utförda av vår Jan Sanders. Plundringen av slottet i Prag skedde för svenska kronans räkning, drottning Kristina gav anvisningar om vad hon var intresserad av, och konstskatterna fördes till Stockholms slott. (Olof Granberg: »Om kejsar Rudolf II:s konstkammare» Stockholm 1902.)

Drottning Kristina visade sig emellertid ha föga intresse eller förståelse för konstverk av de tyska, nederländska eller flamländska skolorna utan skänkte bort mycket stora delar av slottets innehav av dylika målningar. En av Jan Sanders tavlor ur slottets samlingar (»Maria med barnet») har på sin tid tillhört bruksägaren Christian Aspelin (Fagersta) och har så småningom via Nationalmusei Vänner hamnat på Nationalmuseum i Stockholm.

En av tavlorna lär befinna sig i privat ägo i Sverige och den tredje av de sju har hamnat hos ägaren till Österby Bruk, tro-

ligen redan på den de Geerska tiden. Om de 4 övriga tavlorna av Jan Sanders, som från Prag fördes till Sverige, vet man f. n. intet, men det bör erinras om att mycket av vad som hämtats från Tyskland under 30-åriga kriget förstördes då Stockholms slott (»Tre Kronor») brann år 1697 och Uppsala slott, domkyrka och Universitet år 1702.

Målningen med motivet »Isak välsignar Jakob» hörde till dem som Jan Sanders utförde i flera exemplar. En replik av tavlan i mindre format befann sig år 1632 i München i residensets bibliotek och konstkammare, då staden under befäl av Gustav II Adolf erövrades av svenska armén i maj nämnda år. Staden betalade en avsevärd summa för att slippa plundring, men trots detta tycks ett detachement under befäl av en tysk, hovmarskalk von Krailchem, ha plundrat residenset. En del av rovet därifrån sändes till Stockholm och tycks ha ankommit till Stockholms slott.

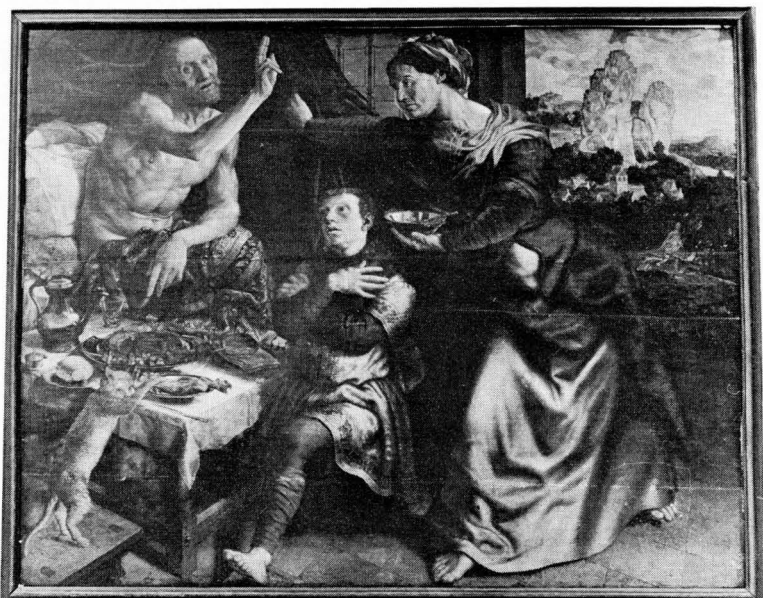

Bild 3. »Isak välsignar Jakob». Signerad »Ioannes de Hemessen Pingebat 1551».

Emellertid fördes efter Gustav II Adolfs död ivriga förhandlingar med svenskarna rörande plundringen, som skett mot konungens löfte, och hur dessa utföll är väl ej närmare känt, men faktum är att Jan Sanders nämnda tavla så småningom kom tillbaka till München och befann sig i ett museum där (Pinakoteket) före andra världskrigets utbrott. En annan replik fanns år 1935 i Budapest Museum.

Österby-tavlan var sommaren 1966 med i Nationalmusei Christina-utställning och har numret 1303 i utställningskatalogen. Det kan nämnas att den på museets förslag försäkrades för kr. 50 000.

Alla tre tavlorna rengjordes och ytbehandlades av konstnären Gustaf Ambe från Stockholm, då brukskyrkan reparerades och delvis renoverades på bolagets bekostnad år 1953 under ledning av arkitekten Cyrillus Johansson.

Hur och när de båda tavlorna med motiven »Kristus och skattepenningen» samt »Isak välsignar Jacob» kommit till Österbybruks kyrka är f. n. ej bekant. Inventarielistorna för Österby Herrgård i brukets arkiv från 1700-talet ge ingen upplysning, bl. a. därför att däri upptagna tavlor sällan beskrivas och konstnärens namn aldrig anges. Kyrklig inventering tycks ej ha företagits förrän år 1852 (och specifikationen därifrån är förkommen).

Av vissa skäl, hämtade från inventarierna, vågar dock förf. hålla för troligt, att tavlorna funnits i den gamla herrgårdsbyggnaden och satts upp i kyrkan, när den ställdes i ordning omkring 1736 och får väl förmoda, att en av dem varit altartavla tills dess att den nuvarande sattes upp under 1700-talets senare del.